

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ МІСТА ГНІВАНІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПІДСИСТЕМА ГОЛОСНИХ

А. В. Вдовиченко, Г. В. Ситар

Анотація. У цьому дослідженні розглянуто фонетичні особливості говірки жителів міста Гнівані Тиврівського району Вінницької області, якими вона відрізняється від звукової системи літературної мови та інших говірок подільського говору. Проаналізовано підсистему голосних звуків. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування системного підходу до літературної та джерельної бази роботи, використання описового, порівняльно-історичного методів і методів аналізу та синтезу.

Ключові слова: фонетична система, говірка, фонема, вокалізм

Жоден із структурних рівнів українських діалектів не привертав до себе такої уваги дослідників, як їх звуковий рівень. Причиною цього є те, що саме з погляду фонетичної системи українські говори творять досить різноманітну й цікаву в територіальному відношенні картину, яка є «живою історією мови в її просторовій проекції, а водночас і свідченням того, що на час формування української національної мови найзначніші відмінності між діалектами були власне у фонетиці» [1, с. 105].

Актуальність статті полягає в тому, що говірка міста Гнівань, яка належить до південно-західного наріччя подільського говору, зокрема її фонетичні особливості, досі не була предметом спеціального дослідження й заслуговує на ґрунтовне дослідження, оскільки своєрідно поєднує в собі риси різних говорів.

Метою дослідження є характеристика фонетичних особливостей діалектного мовлення говірки міста Гнівань Тиврівського району Вінницької області на матеріалі голосних звуків.

Згідно з вищезазначеною метою можна сформулювати такі **завдання**:

- обрати інформантів-носіїв говірки міста Гнівань і здійснити записи їх усного мовлення;
- проаналізувати записи й виділити фонетичні особливості говірки міста Гнівань;
- систематизувати результати спостережень і записів усного мовлення його корінних жителів у контексті діалектного континууму української мови.

Джерельною базою дослідження послуговували здійснені цифрові аудіозаписи мовлення жителів міста Гнівань, носіїв місцевої говірки, які відзначаються добрим мовним чуттям, нормальним слухом, не мають фізичних вад у мовному апараті й порівняно мало зазнали впливів української літературної мови.

Відповідно до карт говорів української мови та класифікацій, наведених навчальними і науковими посібниками, говірка міста Гнівань знаходиться в площині південно-західного наріччя, волинсько-подільської групи його діалектів, а саме подільського говору, північноподільських говірок [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]; межує із говірками волинського говору південно-західного наріччя та говірками середньонадніпрянського говору південно-східного наріччя [2]. Тому логічно припустити, що наявні в досліджуваній говірці мовні явища, не характерні загалом для говору чи групи говірок, до яких територіально належить описувана говірка, можуть існувати в сусідніх говірках.

На підставі аналізу записів мовлення 14 жителів міста Гнівань віком від 35 до 80 років було визначено особливості говірки населеного пункту на фонетичному рівні.

Фонетична система говірки міста Гнівань, як і більшості південно-західних говорів, зокрема подільського говору, характеризується шестифонемним наголошеним вокалізмом: |i| – |и| – |e| – |a| – |o| – |y|.

Досліджуваній говірці притаманна велика поширеність фонемі |i| як заміниці давнього [ѣ], а також етимологічних [o], [e] в новозакритих складах. Найчастіше зустрічається фонема |i|, що походить від давнього [ѣ]. Вона виступає незалежно від

наголосу: [л'юбила по деревах лазити/ на черешн'у зал'ізу на самий вершеч'ок/ бо там врод'і би були сам'і крупн'іш'і/ вкус'н'іш'і/ разом з горопц'ами жіла /а бац'а сварилас'а/ бо в'ітер та ја на тому вершеч'ков'і/ мала та й мене хитає разом с тими гил'аками/ бац'а зл'іс' зл'іс' / а ја ш не хоч'у// мамі зарас скажу/ну шош приходиц'а злазити/ бац'а п'іде/ а ја знов вил'ізу на черешн'у / так і зара внуч'ка моја по деревах лазе так само л'убе/ **вс'і** в сатку облазила//].

В окремих словах замість [і] (<Ѣ) можуть виступати й інші звуки. Так, унаслідок асиміляції до [у] в наступному складі [і] може переходити в [у], що спостерігається, наприклад, у словах цілувати, дірка, діра: [ц'улувати], [ц'улуй], [д'урка], [д'ура] та ін. У багатьох словах ([стрел'нути], [крепкий], [крепос'ц'], [с'етка], [д'ед]) замість [і] виступає [е]. На нашу думку, це пояснюється впливом російської мови: [/пожилий був д'ед/], [д'едушка рапчинский митрофан якимович].

Поширеною в говірці є також фонема [і], яка є наслідком подовження давніх етимологічних [о], [е], що опинилися в історично закритих чи в так званих новозакритих складах, а у відкритих складах етимологічні [о], [е] зберігаються (явище чергування [о], [е] з [і]): (порівняймо: піч < печь, стіл < столъ, хв'іст < хвост, але печі, стола, хвоста та ін.). Але в говірці міста Гнівань трапляються й випадки відхилення в чергуванні (напр.: од, дойти, кончати, война, потом): [то вони помн'ат' шо в п'ііс'ат'і рока до **войни** п'іс'л'а **войни**], [ну **спокойн'і** слава богу хлопц'і].

Як з'ясувалося, своєрідною особливістю говірки є й заміна [і] на [и] в позиції після [к], [г] або після приголосного (в кинці, гиляка, гиндик, гикати, иниший): [та й мене хитає разом с тими **гил'аками**/], [був **иниший** парубок].

Фонема [и] в основному своєму вияві в говірці міста Гнівань реалізується у звукові [и] переднього ряду високого піднесення з дещо обниженою артикуляцією в напрямку до середнього ряду, проте в деяких словах після шиплячих зустрічаємо різновид [і]: [ч'ій] (чий). А також замість [и] виступає [і] в багатьох словах [мал'іна], [клубн'іка] та ін.: [а **мал'іни** в нас в сатку було багато/], [хто біше піт'анец'а на ц'ій **переклад'ін'і**], [ну потом **якис'холод'іл'н'ік'с'т'ірал'н'а**/], [т'іл'ів'ізор купили //].

У ненаголошеній позиції фонема [и] виступає у звуках [и], [и^е], [и^н], [е] ([жи^еве], [же^нве], [жеве]): [ч'е дес'на танц'і ви **пришли**/], [та й мене **хи'тає** разом]. У деяких випадках фонема [и] в ненаголошеній позиції не зближується з фонемою [е], а реалізується у звукових варіантах [и], [и^і] [и^н]; напр.: [жив'іт], [жи'в'іт] та ін.: [ч'і'їа то доч'ка/].

Фонема [е] в наголошеній позиції в основному виступає як звук переднього ряду середнього піднесення [е], не набуваючи відтінку іншого звука: [на **перше** травн'а /], [на **перше** травн'а с кв'іточками/ с **яблуневим** ц'в'ітом/].

У ненаголошеній позиції фонема [е] в переважній більшості слів говірки міста Гнівань зближується з фонемою [и] і звучить як звуки [е^н], [и^е], [и] або [е]: [п'ісл'а прийшов на груп'і і **ледви** живим **вернувс'а** ч'удом], [а бац'а сварилас'а/ бо в'ітер та ја на тому **ве^нршеч'ков'і**]. Щоправда, ступінь наближення ненаголошеного [е] до [и] залежить від його позиції в слові щодо до наголошеного звука, а також від якості звука в наступному складі. Так, у більшості слів цієї говірки в побічно наголошених і в кінцевих відкритих ненаголошених складах фонема [е] наближується до основного вияву і звучить як [е]: (напр.: [бац'а **каже** шос'мен'ше стало/], [а тато як малоју **прийде** с роботи/ тай знају шо н'іч'о тако **не купе**/ бо **строїлис'а**] та ін.), а перед складами з наголошеними [и], [і], [у] ненаголошений [е] зазнає більшого звуження і більшою мірою зближується з [и] (напр.: [потом **тоже** віниці училищиче **зак'інчив** / **пожинилис'а**/], [**можшии** бити бий/ т'іки не **драпай**/ бо **мин'і** встидно дуже/ та ін.). У деяких же словах у позиції перед [і], а ще частіше після [ј] ненаголошений [е] набирає сильного відтінку [і] чи й зовсім звучить як [і] (грайц'а, розви^еваіц'а, **окра'іц'** та ін.): [дес' **заховајімс'а** / а в'ін до мамі **жал'іці'а**]. Також [е] може переходити в [і] в інших позиціях, наприклад: [с'іанс], [с'ц'ікл'ана]: [оч'ки в н'ого на **р'із'інках** / проволках шоп не випадали], [а **тр'ін'іруватис'** нада/ не сач'кувати нада], [там як трактор розгорне аж п'ід **т'іл'іграфн'і** того с'н'ігу/].

Фонема |y| виступає на всій території поширення говірки в основному своєму вияві як лабіалізований звук заднього ряду високого піднесення [y] відповідно до давніх [y] (и) та [o] (Ж) (порівняймо: муха < моуха, пут' < пЖть та ін.). Але в слові *глибокий* замість сподіваного [y] маємо [i]: [гл'ібокий].

Фонема |o| в наголошеній позиції виступає в говірці міста Гнівань як звук [o], тобто як лабіалізований звук заднього ряду середнього піднесення: [а мама баба фран'а **виходе** напро^т ів н'ого/], [а в'ін п'ішов в сус'ідн'сило в школу/].

У ненаголошеній позиції виразний звук [o] чуємо теж, хоч у позиції перед наголошеними [y] та [i] спостерігається тут помірно або сильне «укання», тобто вимова ненаголошеного [o] з відтінком [y] ([o^y]) або як [y] ([го^yлупка], [зузул'а], [ко^yжух], [туб'і]): [збоку вони сид'іли/ і цей / де н'ікул'ука тоше ставок/].

Слід звернути увагу й на те, що в говірці м.Гнівань поширене чергування [o] з нулем звука: [хоч'у]- [хт'іти]: [оскома парт'іа захт'іли //] .

Фонема |a| в досліджуваній говірці виступає як нелабіалізований звук заднього ряду низького піднесення [a]. Але в позиції після м'яких приголосних і між м'якими приголосними артикуляція [a] може дещо пересуватися в напрямі до середнього ряду, хоч і залишається загалом задньорядною. Реалізація фонемі |a| не залежить від наголосу. І в наголошеній, і в ненаголошеній позиції ця фонема здебільшого звучить як [a], який, опинившись у ненаголошеній позиції, не зазнає якихось помітних змін. Так, звук [a] будь-якого походження (як з етимологічного [a], так і з давнього [e]) незалежно від наголосу звучить звичайно виразно, не набираючи відтінку іншого звука: [ја дуже любила ходити в грижен'ц'і/ мен'і так подобалас'а та хата/ там знаєш така невелич'ка/ така гарна/ дуже там/ бабушка жила і ше в неї дв'і доч'ки були јавдун'а і Л'іза/]. Лише в деяких словах, зокрема числівниках, в ненаголошеній позиції замість [a] маємо [и] або [i]: [вашко було/ тато **трици**ть гривен' /], [а то було **дваци**т' коп'іжок], [то вони помн'ат' шо в п'ііс'ат' і рока/].

В окремих випадках зафіксовано й інші фонетичні явища: «акання» у вимові слів іншомовного походження, зокрема [канфорка], [камфорка], [катлаван], [крават']: [вмолодожі повин'і бути гарн'і довг'і коси п'ід вел'ан //].

Отже, дослідження голосних звуків говірки міста Гнівань дає можливість зробити висновок, що вона має основні риси південно-західного наріччя, є типовою подільською, хоч і зазнає впливу сусідніх говорів. Досліджувана говірка має низку спільних з волинськими говірками південно-західного наріччя, середньонадніпряньськими говірками південно-східного наріччя та деякими говірками північного наріччя (середньополіськими) фонетичних особливостей.

Якщо мати на увазі, що говірка м. Гнівані, у якій засвідчуються мовні риси різних діалектів, постійно змінюється, передусім під впливом літературної мови та різноманітних позамовних чинників, то предмет дослідження діалектологів можна вважати невичерпним з огляду на перспективи різноаспектного вивчення мовної природи діалектизмів, їх функціонування на різних рівнях мови.

Подальшим кроком нашого дослідження є аналіз особливостей підсистеми приголосних звуків говірки м. Гнівані.

Анотація. В этом исследовании рассмотрены фонетические особенности говора жителей города Гнивань Тывровского района Винницкой области, которыми он отличается от звуковой системы литературного языка и других говоров подольского говора. Проанализировано подсистему гласных звуков. Специфика исследуемой темы предполагает применение системного подхода к литературной и источниковой базы работы, использование описательного, сравнительно-исторического методов и методов анализа и синтеза.

Ключевые слова: фонетическая система, говор, фонема, вокализм

Abstract. In this study, the phonetic features of the dialect of the inhabitants of the city of Gnivani of the Tyvriv district of Vinnytsia region are considered, which differs from the sound system of the literary language and other dialects of the Podillya dialect in particular. The subsystem of vowel sounds is analyzed. The specificity of the topic

under consideration involves the application of a systematic approach to the literary and source base of work, the use of descriptive, comparative-historical methods and methods of analysis and synthesis.

Key words: phonetic system, dialect, phoneme, vocalism

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови / А. М. Залеський. – К. : Наук. думка, 1973. – 155 с.
2. Атлас української мови : в 3-х т. – Т. 1. Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі / ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. –К.: Наук. думка, 1984. – 498 с., карт.
3. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
4. Гриценко П. Ю. Учасникам студентської наукової конференції Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Мовна палітра Поділля» / П. Ю. Гриценко // Мовна палітра Поділля : філолог. зб. з регіон. проблем : [відп. ред. А. В. Костюк]. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2008. – Вип. 1. – С. 3–5.
5. Дзензелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології: вступні розділи / Йосип Олексійович Дзензелівський / ред. : К. Й. Галас, В. І. Добош]. – Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1966. – 100 с.
6. Монахова Т. В. Українська діалектологія : [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.] / Тетяна Василівна Монахова. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 128 с.
7. Подільський говір: Бібліографічний покажчик / Уклад.: І. В. Гороф'янюк, Н. Д. Коваленко, Т. М. Тищенко. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2013. – 141 с.
8. Сердега Р. Л. Українська діалектологія : навчальний посібник / Р. Л. Сердега, А. А. Сагаровський. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 156 с.

УДК 81'373.2

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЗВ БРИТАНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ КОРАБЛІВ

О. В. Власенко, Є. В. Коцаренко

Анотація. У статті розглядаються корабоніми, тобто назви кораблів і суден, як особливий тип онімів, а також їх лексико-семантичні особливості. Дослідження проводиться на матеріалі назв кораблів королівського воєнно-морського флоту Великої Британії. За результатами дослідження лексико-семантичних особливостей назв виділено 9 основних груп найменувань, за допомогою кількісного аналізу емпіричного матеріалу встановлено домінуючі групи назв, що сприяє виявленню мотиваційної основи корабонімів.

Ключові слова: лексична семантика, онім, назва корабля, корабонім, номінація.

1. Вступні положення.

У статті розглядаються корабоніми, представлені назвами кораблів воєнно-морського флоту Великої Британії, наприклад, *Prince of Orange* букв. 'Принц Оранський', *Coronation* букв. 'Коронація'. Не зважаючи на те, що на сьогоднішньому етапі розвитку лінгвістична наука накопичила значну кількість теоретичного матеріалу стосовно лексичної семантики мов [1–6], системне дослідження семантики власних назв у найменуваннях кораблів не проводилося. Теж саме можна сказати і про дослідження у сфері ономастики, де корабоніми досліджуються лише у декількох працях [7–8].

Актуальність даного дослідження зумовлюється важливістю обраної групи слів у вивченні мовної картини Великої Британії, а також необхідністю розробки моделі аналізу назв кораблів.

Мета роботи полягає у виявленні закономірностей номінації кораблів, створенні семантичної класифікації досліджуваних корабонімів, а також у проведенні кількісного аналізу емпіричного матеріалу з метою встановлення домінуючої мотиваційної основи номінації корабонімів.